

РЕЛІГІЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 94(477.54): 316. 347

Релігійне повсякдення хлістів у хіх ст. (на прикладі Харківської губернії)

ТЕТЯНА АРЗУМАНОВА

(Харківський національний університет будівництва та архітектури)

Стаття присвячена висвітленню секти хлістів в Харківській губернії в ХІХ ст. Аналіз архівних джерел дозволив автору розкрити особливості релігійного повсякдення хлістів у цьому регіоні, виявити вплив віровчення на стиль життя, базові моральні принципи та норми поведінки.

Дослідження базується на аналізі архівних джерел Державного архіву Харківської області. Допити підозрюваних у сектантстві, свідчення представників цивільної влади та священників, плітки щодо сектантів дозволяють розширити нашу уяву про секту хлістів. Робота з джерелами вимагає критичного підходу через високий ступінь суб'єктивізму, негативного ставлення до хлістів в російському суспільстві ХІХ ст. Слід також зауважити, що хлісти під час допитів або заперечували своє членство в секті, або абсолютно уникали розповідей про сутність їхньої релігійної обрядовості, віровчення, моральних принципів. Брак інформації породжував домисли сучасників, які переростали у міфи про девіантну поведінку хлістів. Лише максимальне залучення архівних джерел дозволяє фрагментарно відтворювати картину релігійного повсякдення представників хлістівської секти.

Дослідниця доводить, що аскетичний спосіб життя членів хлістівської общини розумівся сектантами як «чернечий» шлях до спасіння душі, підготовка тіла до сходження Святого Духа. Аскетизм був виражений у запереченні низки життєвих радощів. Однак, секта поширювалася в середовищі селян та міщан, яких вабили матеріальне благополуччя, здоровий спосіб життя. Автор стверджує, що релігійна обрядовість під час зборів общин була провідним фактором

популярності общини через її емоційність, чуттєву ейфорію, містицизм. На відміну від православних богослужінь під час хлистівських зборів всі члени общини були задіяні в ритуальному дійстві, що давало їм відчуття спорідненості та братерства.

Це дослідження відкриває нові сторінки історії життя суспільства в Російській імперії в XIX ст., значну роль в якому відіграло поширення сектантських рухів. На прикладі Харківської губернії простежуються духовні потреби пересічних селян в пошуках нових форм релігійного повсякдення. Популярність сектантства свідчила про кризу православ'я, яке перестало відповідати запитам населення.

Вивчення історії сектантства має практичне значення в умовах поширення сектантського руху в сучасному суспільстві.

Ключові слова: хлисти, секта, релігійне повсякдення, ритуали.

The khlist's religious daily in xix century (on Kharkiv province example)

TETYANA ARZUMANOVA

(Kharkiv National University of Construction and Architecture)

Purpose. The article is devoted to research the khlist's sect in Kharkiv province in XIX century. The analysis of archival sources allowed to reveal the religious daily features of the khlists in the region, to identify the impact of faith on lifestyle, basic moral principles and norms of behavior.

Approach. The research is based on Kharkiv Oblast State Archive archival sources analysis. Interrogations of people who were suspected in sectarianism, the testimony of representatives of civil authorities and priests, gossip about sectarians can expand our idea of this sect. The analysis of the archival sources requires a critical approach because of the high degree of subjectivity, negative attitudes to the khlists in Russian society in XIX century. It should be also noted that the khlists during the judicial investigations denied their membership in the sect or completely avoid discussion about the nature of their religious rites, rituals, beliefs, moral principles. Lack of information generated speculation among the contemporaries, who created a lot of myths about khlist's deviant behavior. The maximum involvement of archival sources in the scientific research could allow to investigate the fragmentary picture of the khlist.

Findings. The researcher argues that an ascetic life was understood by sect members as «monkish» way to salvation of the soul, preparing the body for uniting with the Holy Spirit. Asceticism was expressed in denying temptation, sensual pleasures of intimate life, food delicious (meat, some fish, crayfish), alcohol, smoking, fashion clothes, jewelry. Despite such restrictions the sect of khlists spreaded among the peasants and burghers, who were attracted by material well-being, healthy lifestyle. The author argues that the religious rites during the meeting of communities was one of the main factors the khlist's popularity. Unlike Orthodox

worship during khlist's meeting all members of the community were involved in the rituals, which gave them a sense of kinship and brotherhood.

Research implications. This study opens new pages in the history of society in the Russian Empire in XIX century. Important role which played. The spread of sectarian movements was distinctive feature of its development. On Kharkiv province example the spiritual needs of ordinary peasants in search of new forms of religious dayly was showed. The popularity of khlists showed the crisis of orthodoxy. The official religion didn't correspond to the interests of a large number of social groups.

Value. Investigation of the history of khlists has practical importance in in modern society by reason of the spread of sectarianism.

Keywords: sect, khlists, religious daily, rituals.

У XXI ст. релігійне сектантство залишається складовим елементом життя суспільства як в Україні, так і за кордоном. У наш час значна кількість сект являє собою варіації світових релігій, їхні ідеї сумісні з визнаними теологічними вченнями. Проте існують і секти, лідери яких маніпулюють життям членів таких об'єднань, проповідують ідеологію, що несе загрозу для суспільства («Біле братство», «Аум Сен Рике»).

Дослідження сучасних сект, сумісності їхнього віровчення із законом, загальнолюдськими нормами та мораллю потребує уваги фахівців різних галузей знань (релігієзнавців, юристів, психологів, соціологів, тощо). Важливим аспектом також виступає вивчення сектантського руху в історичній ретроспективі.

Хлистівство – сектантський рух, який зародився в XVII–XVIII ст. в центральних губерніях Російської імперії (Московська, Смоленська, Костромська, Калужська, Рязанська, Тамбовська губернії). У XIX ст. воно являло собою мережу розрізнених общин, які в умовах переслідувань з боку влади та офіційної церкви практично не контактували. Ізольованість та закритість общин у різних регіо-

нах держави сприяли формуванню значного масиву регіональних особливостей як у віровченні, так і в ритуалах, релігійній свідомості послідовників секти.

Питання релігійного повсякдення членів секти хлистів почало вивчатися в працях дослідників XIX – початку XX ст. [1] Однак через брак джерел (секта була закритою, її члени приховували свою належність і навіть на допитах не розкривали таємницю віроучення, ритуалів, обрядів) та поширену антисектантську боротьбу ці роботи містять безліч домислів, стереотипів щодо хлистів [2]. Панівний в історичній науці атеїзм не дозволив радянським науковцям переосмислити застарілі кліше щодо хлистів, відійти від негативної оцінки їхньої діяльності [3].

Сучасні російські дослідники звертають увагу на необхідність подолання застарілого аналізу хлистівського руху [4], вивчення його витоків, умов та причин розповсюдження, регіональних відмінностей у віровченні та релігійному повсякденні членів цієї секти [5]. Аналіз діяльності хлистів в Харківській губернії започатковано В. П. Потоцьким [6]. Однак значний масив архівних мате-

ріалів дозволяє доповнити його дослідження, розкрити особливості сектантського повсякдення в окремих общинах.

Основу джерельної бази складають архівні матеріали, які вперше введені до наукового обігу. Зокрема, це матеріали справи про розслідування секти в Старобільському повіті Харківської губернії (допити підозрюваних у належності до хлістівства; свідчення агента, який вступив до секти з метою її викриття; плітки односельців щодо сектантів) [7]. Важливим джерелом з історії зародження хлістівського руху в цьому регіоні є матеріали судової справи, опубліковані в дослідженні М. Варадінова [8].

Метою статі є аналіз особливостей релігійного повсякдення хлістівських общин в Харківській губернії в XIX ст. (ритуалів, обрядовості, способу життя, обумовленого віросповіданням).

Перші згадки про хлістів на теренах Харківської губернії відносяться до 1820-х рр. Джерела свідчать про судовий процес над членами молоканської секти в Слобідсько-Українській губернії [9]. Нами було встановлено, що ця секта була хлістівською, і після суду хлісти в Старобільському повіті продовжували свою діяльність до викриття в 1840-х рр., а також в 1870-х рр.

Хлісти Харківської губернії мали незначні відмінності в порівнянні з центральними осередками хлістівства в ідеології, культах через близькість до російських губерній. Можна припустити факти «обміну досвідом» під час поїздок харківських хлістів до общин в центральних регіонах Росії, приїзди «вчителів» з метою прозелітичної діяльності до Харківської губернії.

Хлісти протиставляли себе православним ідеєю, що вони є обраними для спасіння, їм відкрита істина справжнього християнства, а всі православні на чолі із священниками «загрузли» в гріхах. На формування релігійного повсякдення хлістівства вплинули монастирські традиції православної церкви, моральні принципи старообрядців-безпоповців.

К. Т. Сергазіна, проаналізувавши значний масив архівних джерел, доводить, що перші хлісти були вихідцями з монастирів [10]. Отже, монастирський аскетичний образ життя став ідеалом для представників цієї секти, які сформувавши власну концепцію релігійного повсякдення.

Так, наставник секти шалапутів (одна із течій хлістівства) слободи Козинки Куп'янського повіту Максим Попов агітував односельців приєднатися до їхньої общини: «Ми живемо як монахи, які не вживають м'яса, тому що святі не їли його. Ми – люди духовні, а ви – суєтні! Ми ходимо по Божій дорозі, а ви – по мирській. Ми навіть дівок своїх не знаємо, а ті, навіть, хто чоловік та жінка між собою, не торкаються один одного, живуть монахами. А якщо присягнете, що не будете про нас розказувати, будете з нами, то ми навчимо вас спасінню духовному» [11].

Отже, монастирський аскетизм хлісти намагалися перенести в реалії мирського життя. Перш за все це вилилося в розробку особливої системи харчування та посту. За архівними матеріалами, хлісти Харківської губернії відмовлялися від вживання алкогольних напоїв, м'яса, сала, раків та сомів (останні два види продуктів були заборонені саме в Старобільському повіті) [12].

Невживання м'яса було однією з провідних «зачіпок» для влади підозрювати у належності до хлистівства. Наприклад, під час допитів у Харківській духовній консисторії селяни слободи Попівки, підозрювані у належності до хлистівської общини, заперечували всі звинувачення. Майже кожний затриманий пояснював відмову від м'яса проблемами зі здоров'ям: від м'ясної їжі почували важкість у шлунку, нудоту та блювоту. Так, Іван Резніков (28 років) зазначав, що м'ясо перестав їсти вже понад 10 років, але коли відвідує гостей, то їсть. Горілки не п'є, бо «той, хто її вживає, напивається та починає бешкетувати». Дружина його також перестала вживати м'ясо, коли вийшла заміж (однак, за словами І. Резнікова, зробила це добровільно, а не під примусом чоловіка) [13]. Андрій Добрицький (27 років) також заявляв, що «не вживають з дружиною м'яса, раків, сома через проблеми зі шлунком». Авдог'я Резнікова (23 роки, незаміжня) та Єгор Сіропятин (49 років) заявляли, що не вживали м'ясних страв з дитинства за прикладом батьків і в подальшому вживати не планують [14].

Підозрювана у належності до хлистів родина Жаданових в слободі Луб'янка Старобільського повіту також відмовлялася від тютюнопаління, алкоголю та вживання скоромних страв. За словами Наталії (дружини Івана Жаданова) за Божим Законом не слід вживати скоромну їжу та горілку, щоб спасти душу [15].

Брак джерел не дозволяє встановити, чи відмовлялися Жаданови лише від м'яса, чи повністю від скоромних продуктів (не вживали риби, яєць, молочних продуктів). У слободі Попівці скоромні продукти (окрім

м'яса, сома та раків) вживали, а деякі навіть і під час православних постів.

До нас дійшли матеріали про особливості хлистівських постів. За свідченнями священника В. Реморова в центральних губерніях Росії був поширений особливий «хлистівський піст»: людина самостійно могла наложити на себе піст за власним бажанням на термін від 1 до 7 діб. При цьому не треба було читати молитов, лише не їсти й не пити. Якщо людина ставала слабою, то лягала в постіль та лежала немічна до кінця зазначеного посту. Іноді хлисти так себе виснажували, що їм з великими зусиллями протискували крізь зуби чайну ложку з теплою водою з медом, щоб відновити процес травлення. Найважчий термін – «сєдьміца» вважався в колі хлистів найбільш важким подвигом благочестя. Щоб підбадьорити того, хто постить, члени общини проголошували піст на декілька днів для «нього». На честь того, хто витримав «сєдьміцу» община призначала особливі релігійні збори, на якому виказувалися честь та хвала поважній особі [16].

На жаль, нам не вдалося знайти згадки про особливості посту в общинах хлистів в Харківській губернії, проте наявність зв'язків між представниками общин місцевих хлистів із общинами центральних регіонів може служити підтвердженням аналогічній традиції в досліджуваному краї.

Поряд із обмеженням в їжі хлистівська ідеологія пропагувала суворі обмеження інтимного життя, приборкання плоті. Як свідчать джерела, хлисти проповідували дівоцтво, цнотливість, утримання від сексу як провідні чесноти, що ведуть до спасіння. Приборкання плоті навіть виражалось у деяких з членів секти у оскоп-

ленні. У хлистів кастрація або навіть екстирпація статевих органів була виключенням, хоча і користувалася повагою. Цю операцію прирівнювали до спокутування всіх гріхів, що заміняє всі таїнства православної церкви, «відбілює» душу та тіло, робить чистим та непорочним [17].

Так, під час огляду затриманих у 1828 р. в Старобільському повіті сектантів було виявлено одного скопця. Він зізнався, що був оскоплений в Костромській губернії. А під час відвідування наставника скопців в Суздалі отримав благословення на прозелітичну діяльність. З благословення суздальського наставника цей засуджений і приїхав до Слобідсько-Української губернії поширювати хлистівство [18].

Медичний огляд дозволив встановити і той факт, що заміжні жінки не мали досвіду статевого життя. Так, серед затриманих була селянка 19 років. Дівчина вказувала, що вже 4 роки одружена, проте під час її обстеження лікарем (інспектором лікарської палати Беккером) було встановлено, що дівчина залишалася цнотливою. Після огляду вона зізналася, що не мала статевих відносин із чоловіком. Одним із постулатів хлистів було жити з дружиною, як голуб з голубкою. Під час допитів жінки зізнавалися, що їхні чоловіки абсолютно уникали з ними «шлюбного життя». Одна із селянок заявила, що вона не належала до секти, не відвідувала збори хлистів, як це робив її чоловік, і скаржилася на відсутність інтимних стосунків з ним протягом десяти років, підозрювала, що чоловік був оскоплений [19].

За свідченням односельців, хлисти дочок своїх не віддавали заміж, а синів одружували з дівчатами із тих

родин, які не відносилися до секти (таким чином відбувалася прозелітична діяльність) [20]. Архівні джерела свідчать, що в хлистівських общинах Харківської губернії також були поширені такі традиції. Наприклад, під час допиту Авдот'я Резнікова (23 роки, незаміжня) заявляла, що «заміж не вийшла, бо їй і з батьками добре живеться». Однак не заперечувала, що може вийти заміж, якщо знайдеться жених, бо вона себе «не прирекла на довічне дівоцтво». Медичний огляд встановив, що жінка була цнотлива, ознак оскоплення на тілі не мала [21]. Єфросінія Сіропятина (40 років, незаміжня) таїнство шлюбу не заперечувала, і заявляла, що готова вступити у шлюб, якщо буде нагода [22].

Непрямым доказом обмеження сексуальних стосунків, часткової або повної відмови від інтимного життя, на нашу думку, служить наявність в родинах хлистів 1–2 дітей, що для XIX ст. було скоріше за все виключенням. Так, Іван Резніков у 28 років мав єдину доньку 5 років, Андрій Добрицький у 27 років мав двох дітей [23].

Виявити справжню картину шлюбного та інтимного життя в родинах хлистів практично неможливо через відсутність об'єктивних джерел. Під час допитів підозрювані не розкривали подробиць сектантської ідеології, особливо в сфері приватного життя. На прямі питання про шлюбне життя давали чітку відповідь: «з дружиною шлюбне життя маю постійно» [24].

Незаміжні доньки хлистів підкреслювали свій чернечий спосіб життя стилем в одязі. Жінки не носили прикрас (сережок, намиста), покривали голову чорною хусткою, вдягали темний одяг [25].

У своїх ідеях щодо утримання від інтиму та посту хлисти засновувалися на синтезі народного та чернечого аскетизму. Проте вони розглядали плоть не як породження злої сили, а як гальмо, яке заважає душі об'єднатися зі Святим Духом.

Об'єднання з духом відбувалося під час колективних зборів хлистів, так званих «радінь». Виявити сценарій радінь досить складно. Хлисти під час доповідей уникали подробиць своїх зібрань, підслухати та підглянути які було практично неможливо. Як свідчать сучасники, сектанти завжди виставляли караул, який попереджав про наближення до будинку чужих, тому застати зненацька хлистів під час виконання ритуалів було неможливо. Наприклад, як свідчив поліцейський сотник хутору Луб'янка (Старобільський повіт) Василь Глатченко, він декілька разів помічав під час нічних обходів вогник у вікнах будинку підозрюваних у хлиствістві Жаданових. Коли ж намагався підкрастися ближче, собаки починали голосно гавкати, світло у хаті одразу ж гасили [26].

Сценарій радінь описували частіш за все колишні хлисти, які повернулися в лоно православ'я. Проте такі свідчення досить суб'єктивні через намагання респондентів виставити в невігідному світлі секту та колишніх побратимів. Розкрити частково особливості радінь в Старобільському повіті дозволяють показання селянина хутора Городище Євдокима Коновалова. Його донька вийшла заміж за сина наставника хлистівської общини слободи Попівки Старобільського повіту Павла Резнікова. Після смерті дружини Євдокима Коновалова його тесть (П. Резніков) почав схилити вдівця вступити в секту, знайти собі

нову родину. Проте Євдоким Коновалов не втримав секрету і розповів про свої вагання священику слободи Городище Семену Іларіонову. Аргументуючи необхідність спасіння «заблукалих» душ, священик запропонував Коновалову допомогти викрити секту.

У березні 1849 р. за допомогою завербованого Є. Коновалова членів секти захопили під час зборів. Євдоким Коновалов розповідав, що до прибуття священика та старшини, він після довгих вмовлянь та підтверджень своєї відданості секті був приведений до присяги. Його представили сектантському пророку Єгору Сіропятину, перед яким він впав ниц, вклонився обличчям до полу та благав прийняти до стада. Є. Сіропятин зауважив: «Але й ти, Тимофійович (по батькові Коновалова), грамотний». На що Євдоким відповів: «А хіба серед грамотних не буває дурнів? Ми такі грамотні, що блукаємо, а не попадаємо!». «Якщо так, – відповідав Єгор Сіропятин, – то благослови тебе, Боже» [27].

Після цього запалили свічки, всі сектанти стали на молитву. Єфросінія Сіропятина (сестра пророка, богородиця), яку всі називали вчителькою, наказала повторювати за нею: «Обіцяю та присягаю перед хрестом, що не буду про це розказувати ні батьку, ні матері, ні друзям...» (повний текст клятви Євдоким Коновалов не зміг пригадати). Євдоким Коновалов розповідав, що до прибуття священика та старшини, він після довгих вмовлянь та підтверджень своєї відданості секті був приведений до присяги.

Після закінчення присяги всі по черзі прикладалися до мідного хреста, який лежав на столі на білій хуст-

ці, а потім заспівали тропар «В Йордані хрещуся для тебе, Господи». Далі вчителька стала на коліна спиною до ікон, заплющила очі та з різними рухами тіла швидко-швидко промовляла якісь молитви. Поряд з нею на коліна став син Павла Резнікова Іван, почав хреститися та вклонятися вчительці до землі. За Іваном вклонятися вчительці стали всі присутні. За словами Євдокима Коновалова, він вклоняючись тілом, думками звертався до Господа, поглядав на ікони та просив святих простити йому ці обряди, бо робив він все це не від щирого серця, а з метою зупинити вороже православ'ю вчення. Після цього сектанти почали вклонятися один одному та просити прощення, під час цього ритуалу і нагрянули священник та старшина Болдирьов [28].

На жаль, радіння було перерване, і Євдоким Коновалов не зміг описати повний сценарій зборів. Особливо тієї частини, яка, на думку сучасників, була найбільш цікавою та привабливою. Ту частину, коли сектанти за допомогою певних дій (ритуальних співів, танців, стрибків, обертань) приводили себе в стан трансу, починали пророкувати. Цей стан вважали хлисти часом сходження Святого Духа.

Популярність хлистівства православні місіонери пояснювали саме нічними радіннями, тими задоволеннями, які отримували члени секти в нічних зібраннях, які давали їм душевну насолоду, нові почуття, нові думки. Всі хлисти були дуже прив'язані до цих зборів, відвідували їх з радістю, не томилися від нудьги, як православні, які під час служби нервово поглядали на годинник і чекали, коли вже скінчиться це одноманітне дійство. Збори хлистів були

наповнені відчуттям радості та захвату, всі присутні були задіяні в ритуалах – співах, танцях – до втрати сил та найвищого піку збудження, коли падали без почуттів додола, напоєні «духовним пивом» [29].

До нас дійшли згадки про радіння в інших губерніях Російської імперії, порівняльний аналіз яких свідчить про їхню схожість та подібність. За словами хлистів, збори починалися з привітання кожного члена. Всі, хто зібрався, особисто вітали кожного члена, включаючи жінок та дітей, цілувалися. Перша частина привітання називалася «лобизання миру». Далі кожен присутній виходив на середину кімнати, ставав на коліна, просив пробачення у всієї общини: «Пробачте мене, брати та сестри». Далі він каявся абсолютно у всіх гріхах, яки скоїв за термін з останньої зустрічі, не приховуючи всіх пікантних подробиць, називаючи учасників гріху. Після цього слід було уклонити голову до землі та лягти ниць. Члени общини дружньо вставали з лавок, робили уклін та дружньо вигукували: «Бог простить». Коли були вислухані сповіді всіх присутніх, переходили до «збудження почуттів»: співали пісень, молилися. Поступово аудиторія збуджувалася, хтось починав плакати, хтось вигукував дивні звуки, деякі починали свистіти, плескати в долоні, рухатися в такт молитві в дивному танці. Ті, хто молився, починали співати хлистівські пісні – молитви, розкачуватися тілами [30].

Серед присутніх у деяких починалися конвульсії тіла, за словами хлистів, окремих осіб починало «трясти», кидати з одного боку в інший. Таких виводили на середину, бо людина вже не могла себе контролювати: тіло підкидало, рухи ставали хао-

тичними. І тоді вже дух сходив на інших: люди кружляли, підстрибували, крутилися поодиноці та парами, або схопивши предмети інтер'єру. А співаки все продовжували співати, ще більше вводючи присутніх у транс [31].

У транс входили також за допомогою поширених вправ: швидко ходили по колу в хаті, сильно тупали ногами, махали руками, глибоко вдихали та видихали, рух поступово прискорювався, присутні починали швидко бігати («на швидкості коней, які бігли риссю»). Був варіант, коли хлисти стрибали по колу на обох ногах та махали руками. Ставали парами в чотирьох кутах хати і бігли один одному на зустріч. Вишикувались шеренгою уздовж стіни та бігали від однієї стіни до іншої. Дуже ефективною була вправа, коли хлисти починали обертатися навколо себе, глибоко дихаючи. Швидкість обертань була настільки сильною, що вже було непомітно обличчя людини. Саме така вправа найбільше сприяла введенню людини в транс, коли вона відчувала «сходження» Духу [32].

У такому стані проявлялися надзвичайні «дари»: вміння говорити в стані екстазу іншими мовами (безладна мова «наче лилася» з грудей) та «дар» викривати душевний стан братів, бачити їхню гріховність. Наставник, помітивши потрібний стан «пророка», виводив його на середину кімнати та наказував всім по черзі підходити до нього. «Пророк» тримав біля грудей ікону, але частіше – портрет Анісії Іванової. Кожен підходив та цілував зображення, а «пророк» давав йому індивідуальні настанови. Звичайно, це були загальні фрази про гріхи, які скоїв кожний (про ці провини кожен розповідав на початку

зборів), але кожен находив для себе «особливий зміст» в словах пророка та підходив на молитву до нього з тремтінням та трепетом [33].

Один і той самий сценарій повторювався в різних регіонах. Наприклад, в Оренбурзькій губернії, лідером хлистів був Онісімов: «Після прочитання канону про покаєння, наспівавшись пісень, керівник доводив тих, хто зібрався, до такої міри екзальтованості, що вони починали плакати, тяжко зітхати. Онісімов продовжував, здійнявши руки до ікон, викривати себе у всіх гріхах, лаяв, ганьбив себе, рвав на собі одяг, волосся, бив себе та несамовитий падав додолу». Розчулені глядачі починали пригадувати власні провини, проклинали свою плоть, намагалися розкрити свою гріхи перед Онісімовим. Учасники таких зборів вже знали гріхи один одного, вступали в єдиний духовний зв'язок, в якому знаходили втіху та радість. Ця сердешна близькість сприяла тому, що сектанти отримували почуття захвату, радості, розчулення, які їм не були відомі раніше [34].

З показань хлистів Тамбовської губернії (XIX ст.), які зберігалися в архівних справах Тамбовської духовної консисторії, нам відомо, що «отримавши натхнення зверху», деякі сектанти починали вимовляти пророцтва, викривали гріхи присутніх, читали Священне Писання, будучи неписьменними. За словами колишнього хлиста (справа в Консисторії саме будувалася на його свідченнях), «радість» виражалася в дивних конвульсіях, смішних рухах тіла – одні тремтіли, наче в лихоманці, інші кривлялися, диким голосом підвивали або свистіли, як божевільні. Всі ці рухи ними пояснювалися діями

Святого Духа. В душі при цьому вони відчували нестримний захват, як цитував один з хлистів «Ох, братці, якби не стеля, та підскочив би вище зірок небесних». За словами хлистів, саме ця радість була основою секти [35].

Таку «радість», на нашу думку, можна порівняти з наркотичним сп'янінням. Відчуття ейфорії викликалося за допомогою браку кисню в приміщеннях (з метою конспірації зачиняли щільно двері та вікна), виснаження голодуванням (пости напередодні радінь виражалися саме у відмові від повного вживання їжі протягом декількох діб), неповноцінним харчуванням (відмова від м'яса, споживанням переважного рослинної їжі), втомою від фізичних вправ під час зборів (бігу, стрибків), вестибулярним дисбалансом (кружляння на місці по декілька хвилин). Відмова від статевого життя, на наш погляд, також сприяла певним порушенням психо-емоційного стану хлистів, обумовлювала істеричні стани (особливо у жінок, як відзначали сучасники). Хлисти ж пояснювали це сп'яніле відчуття «сходженням Духу».

Щоб зберегти в таємниці свою належність, сектанти демонстрували щире відданість православної церкви. Вони набагато старанніше за православних виконували всі обряди: відвідували церковні служби у неділю та святкові дні, обов'язково сповідувалися та причащалися, молилися у церкві з особливим богомилством. Така старанність була обумовлена бажанням приховати свою належність до секти, а також була частиною релігійних настанов від керівників секти. Демонстрація показної релігійності була складовою релігійного по-

всякдення хлистів. Ми не можемо підтвердити або спростувати твердження православних священиків, що начебто хлисти в церкві під час служби «закочували очі», «позіхали», ненавиділи православних, висміювали таїнства причастя («накриши собі до тарілки з борщем хліба – ось тобі і причастя») [36]. Ці заяви дуже суб'єктивні, і, на наш погляд, хлисти суворо дотримувалися правила про «показну православність», тому і характеризувалися односельцями саме як затяті віруючі.

Отже, в XIX ст. в Харківській губернії поширився рух хлистів, який набував популярності через показне благополуччя сектантів (не вживали алкогольних напоїв та тютюну, не влаштовували п'яних дебошів, старанно працювали, мали високий рівень достатку), привабливість їхньої ритуальної обрядовості (нічні збори як форма цікавого дозвілля на відміну від досить одноманітних служб в православних церквах), відчуття спорідненості та братерства (сектанти активно допомагали один одному матеріально). Популярність секти, на нашу думку, також обумовлювалася тяжінням міщан та селян до містицизму (кожен міг відчути сходження духу у власне тіло, наслідком чого ставало неповторне відчуття ейфорії). Саме ці елементи релігійного повсякдення стали основними факторами швидкого розповсюдження секти та її популярності в масах. Життєвий уклад хлистів базувався на принципах аскетизму, відмови від розкоші, чуттєвих насолод. Відмова від спокус інтимного життя, харчування, дорогого одягу та прикрас розумілися як спосіб спасіння душі.

У подальшому дослідникам слід продовжити виявляти регіональні

особливості сектантського руху шляхом виявлення та введення до наукового обігу історичних джерел.

SUMMARY. The article is devoted to investigation of peculiarities of khlists religious daily in Kharkov province in the XIX century. The author reveals the sect representatives particular way of life due to their religious beliefs regards (specific requirements for a fasting, the nutrition system, clothing, religious meetings, adherence to Orthodoxy). It is concluded that the increasing the popularity and spreading of sects in Kharkiv province was caused by the high level of material well-being of Khlists, entertainment and interactivity of their religious meetings, the possibility of active participation in rituals, mysticism.

Keywords: sect, khlists, religious daily, rituals.

РЕЗЮМЕ. На основе анализа архивных материалов в статье исследу-

ются особенности религиозной повседневности членов секты хлыстов в Харьковской губернии в XIX веке. Автор раскрывает особенности жизненного уклада представителей секты с учетом их религиозных взглядов: особые требования к посту, системе питания, одежды, проведению религиозных собраний, показной ревностной приверженности православию. Сделан вывод о том, что росту популярности и распространению секты в Харьковской губернии способствовали высокий уровень материального благополучия хлыстов, зрелищность и интерактивность религиозных собраний, возможность активного участия в ритуалах, мистицизм, которым была окутана данная секта.

Ключевые слова: секта, хлысты, религиозная повседневность, ритуалы.

Примітки:

1. Буткевич Т. Т. Обзор русских сект и их толков / Т. Т. Буткевич. – Харьков: Типогр. Губернск. Правления, 1910. – 617 с.
2. Мельников П. И. Раскольничьи секты в России / П. И. Мельников // Исторический вестник. – 1885. – № 7. – С. 23–63.
3. Клибанов А. И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX век – 1917 г.) / А. И. Клибанов. – М.: Наука, 1965. – 348 с.
4. Сергазина К. Т. Хлыстовство как культурно-исторический феномен: На материале общин первой половины XVIII века: автореферат дис. ... кандидата истор. наук: 24.00.01 /
- К. Т. Сергазина. – Москва, 2005. – 22 с.
5. Дехтевич О. И. Хлыстовское движение в России во второй половине XIX – начале XX века: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / О. И. Дехтевич. – Москва, 2009. – 21 с.
6. Потоцкий В. П. Релігійне сектантство в Харківській губернії (1861–1917 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. П. Потоцкий. – Х., 2004. – 20 с.
7. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. 40. – Оп. 31. – Спр. 363; Ф. 40. – Оп. 47. – Спр. 1331; Ф. 40. – Оп. 58. – Спр. 72.

8. Варадинов Н. В. История Министерства внутренних дел / Н. Варадинов. – Санкт-Петербург: тип. М-ва вн. дел, 1858–1862. – Т. 7: История распоряжений по расколу. – 1863. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003830412#?page=1>.
9. Там само. – С. 245–248.
10. Сергазина К. Т. Хлыстовство как культурно-исторический феномен: На материале общин первой половины XVIII века: автореферат дис. ... кандидата истор. наук: 24.00.01 / К. Т. Сергазина. – Москва, 2005. – С. 6.
11. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 47. – Спр. 1331. – Арк. 6.
12. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 31. – Спр. 363. – Арк. 177–195.
13. Там само. – Арк. 181–183.
14. Там само. – Арк. 185–186.
15. Там само. – Ф. 40. – Оп. 58. – Спр. 72. – Арк. 56–67.
16. Реморов В. Веро-нравоучение и культ хлыстов Центральной России / В. Реморов // Миссионерское обозрение. – 1900. – № 7–8. – С. 72–78
17. Варадинов Н. В. История Министерства внутренних дел / Н. Варадинов. – Санкт-Петербург: тип. М-ва вн. дел, 1858–1862. – Т. 7: История распоряжений по расколу. – 1863. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003830412#?page=1>. – С. 518.
18. Там само. – С. 245–246.
19. Там само. – С. 246.
20. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 31. – Спр. 363. – Арк. 40.
21. Там само. – Арк. 185–186.
22. Там само. – Арк. 186.
23. Там само. – Арк. 181–184.
24. Там само. – Арк. 177–188.
25. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 47. – Спр. 1331. – Арк. 16.
26. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 58. – Спр. 72. – Арк. 18.
27. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 31. – Спр. 363. – Арк. 139–140.
28. Там само. – Арк. 146.
29. Реморов В. Веро-нравоучение и культ хлыстов Центральной России / В. Реморов // Миссионерское обозрение. – 1900. – № 7–8. – С. 72–74.
30. Там само. – С. 74–75.
31. Там само. – С. 75–77.
32. Варадинов Н. В. История Министерства внутренних дел / Н. Варадинов. – Санкт-Петербург: тип. М-ва вн. дел, 1858–1862. – Т. 7: История распоряжений по расколу. – 1863. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003830412#?page=1>. – С. 247–248.
33. Реморов В. Веро-нравоучение и культ хлыстов Центральной России / В. Реморов // Миссионерское обозрение. – 1900. – № 7–8. – С. 72–78.
34. Вишневский Н. М. Летопись печати по вопросам миссии / Н. М. Вишневский // Миссионерское обозрение. – 1898. – № 5. – С. 770–779.
35. Реморов В. Веро-нравоучение и культ хлыстов Центральной России / В. Реморов // Миссионерское обозрение. – 1900. – № 7–8. – С. 77–78.
36. Дехтевич О. И. Хлыстовское движение в России во второй половине XIX – начале XX века: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / О. И. Дехтевич. – Москва, 2009. – С. 85.